

FATABUREN

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1961

*Tradition och nutid. Grenljusstöpfung i Bollnässtugan julen 1960.
Elin Karlsson, som i snart trettio år stöpt ljus på Skansen,
lär ut konsten till Stockholms Lucia, Ingrid Engström.
Foto Stockholms-Tidningen, Sven Braf.*

Redaktion:

GÖSTA BERG · SAM OWEN JANSSON

MARSHALL LAGERQUIST

Redaktör: Marshall Lagerquist

*Omslagsbilden återger ett utsnitt ur en oljemålning
från 1600-talets slut av Bernardus van Schendel
visande stjärngossar på besök i ett borgerligt holländskt hem.
Se Albert Eskeröds uppsats Stjärngossar i denna årsbok.*

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1961

NELSONS "VICTORY" I BLEKINGESKÄREN

av Alf Sjövall och Bengt Bengtsson

Öster om Listerlandet ligger Hanö ute i havet, en karakteristiskt formad profil mot havshorisonen. Ön är kal, sånär som på en tät avenbokslund i väster, nästan ogenomtränglig och platsen för ett intressant fågelliv. Grästorven över granitgrunden och de mäktiga strandvallarna av slipad klappersten ger ett magert bete åt får och kreatur. I väster ligger fiskeläget med sin lilla goda hamn — numera visserligen för grund och för liten — och på toppen av käglan står fyren, byggd 1906 i betong på platsen för en äldre fyranläggning. Denna Hanös högsta punkt (60 m över havet) ligger på norra tredjedelen av ön med någon dragning åt öster. Längst i norr är sluttningen brantast, och nedanför den sträcker sig en udde av slipade strandstenar, Bönsäcken, 80 m ut i havet.

Åt väster ligger Listerlandet med sin högsta punkt Listershuvud på ungefär samma höjd som Hanö fyr. Gattet är dryga två distansminuter brett, dvs. omkring 3 1/2 km. Här är relativt djupt — för att vara Hanöbukten — och någon distansminut från Hanö lodas ett största djup av 26 m, för att närmare ön minska till 16 m.

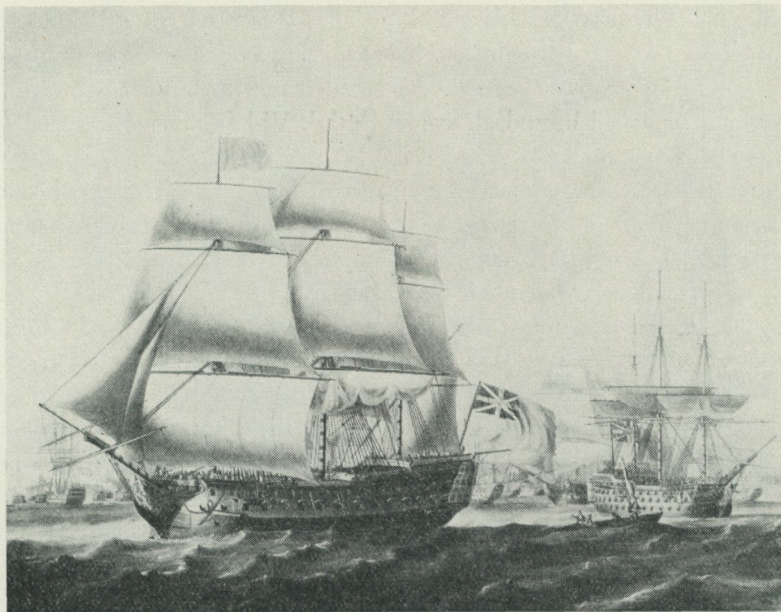
Vandrar man från fyren i nordvästlig riktning ner mot Bönsäcken, stöter man på ett rektangulärt område, inhägnat av en stengärdesgård. Marken är här gräsbevuxen; mellan klipporna har bildats en jordfylld skreva. För vår tids besökare förkunnar ett kors av slipade stenar, att man står på helgad mark. Den låga stenmuren inhägnar begravningsplatsen för de döda från den engelska eskader, som för ett och ett halvt sekel sedan opererade i Östersjön.

För att få en förklaring till varför engelska sjömän begravts just här på den lilla avlägsna klippön, får man i första hand sätta sig något in i det händelseförlopp, som ledde till de sjömilitära händelserna i Östersjön år 1810.

I och med segern vid Trafalgar den 21 oktober 1805, då lord Nelson med sina 27 skepp besegrade den 33 fartyg starka fransk-spanska flottan, säkerställde han tills vidare Englands herravälde över haven, och Napoleon måste skrinlägga sina planer på att genom landstigningsföretag erövra England. Napoleon sökte då i stället att genom skärpning av kontinentalsystemet lamslå dess handelsförbindelser. Sedan Preussen 1806 fallit, utfärdade han den 21 november i Berlin ett dekret, som förbjöd all handel med England och som påbjöd konfiskation av varor från England och dess kolonier; varje fartyg, som besökt engelska kolonier och hamnar och inlöpte i Frankrikes eller dess bundsförvantes hamnar, togs som god pris. Vid frederna i Tilsit 7 och 9 juli 1807 slöts ett hemligt alliansfördrag mellan tsar Alexander och Napoleon. Ryssland skulle, om icke fred slutits mellan Frankrike och England före utgången av november, förklara England krig. Gemen-samt skulle de båda kejsarrikena förmå Danmark, Sverige och Portugal att biträda kontinentalsystemet samt förklara krig mot England. Preussen lovade i Tilsit att stänga sina hamnar för England och att samtidigt med Ryssland lämna det sin krigsförklaring.

Nu hotades alltså England att få hela Europa — också dess flottor — till motståndare med risk för nya landstigningsföretag mot de brittiska öarna och även att helt avskäras från sin östersjöhandel. Genom denna hade den för engelska örlogsflottan livsviktiga importen av trävirke, tjära, beck, linolja m. m. dittills säkrats. Nu ansåg England det vara bättre att förekomma än att förekommas.

Den 26 juli 1807 avsände England en stor invasionsstyrka om 20 000 man på 377 transportfartyg jämte 17 linjeskepp och 21 fregatter mot Danmark. Den 7 augusti lämnades ultimatum, att Danmark finge välja mellan förbund med England eller krig. Alliansen skulle innebära, att Danmark utlämnade sin krigsflotta, varpå England skulle åtaga sig dess försvar. Den danska flottan

Lord Nelsons flaggskepp vid Trafalgar — Victory — lämnar Spithead med en eskader ur Grand Fleet. Oljemålning av Robert Dodd. National Maritime Museum, Greenwich.

skulle först återlämnas, sedan allmän fred slutits. In i det sista uppträdde engelsmännen som fredliga förhandlare — en lösning i godo hade ju varit en fördelaktig affär för England. Danskarna lät tiden för ultimatum löpa och ännu den 14 augusti hade den danska regeringen inte fattat något avgörande beslut. Angreppet var då redan ett faktum, Köpenhamn inneslöts och bombarderades den 2 september, och den danska flottan föll i engelsmännens händer. Nu hade England förvärvat en ny fiende. Den 31 oktober slöt Danmark förbund med Frankrike, den 4 november förklarade England Danmark krig.

Sverige var nu Englands enda bundsförvant inom östersjöbäcken, en bundsförvant som till ytterlighet försvagades genom Rysslands överfall på Finland 1808 och vad därpå följde. Vid freden i Fredrikshamn den 17 september 1809 måste Sverige ansluta sig till kontinentalsystemet. Tills förhandlingar med Frank-

rike och Danmark avslutats, skulle våra hamnar vara stängda för engelska fartyg. Salt och kolonialvaror finge dock införas. Hamnspärrningen behövde genomföras först den 15 november, då seglationen för året i huvudsak var avslutad. Vid freden i Paris den 6 januari 1810 måste Sverige förplikta sig att utestänga engelska fartyg och alla engelska handelsvaror, under vilken flagg de än anlände, med undantag för salt, som dock ej heller finge införas på engelska fartyg. Fred med Danmark hade slutits redan dessförrinnan, nämligen den 10 december 1809.

Genom Parisfredens bestämmelser riskerades att England skulle svara med totalblockad av Sverige, vilket betydde att vår export skulle lamslås, kustfarten försvåras och hundratals svenska fartyg i engelska hamnar konfiskeras, och kanhända komme Karlskrona och vår örlogsflotta att gå samma öde till mötes som Köpenhamn och den danska 1807. Men ej ens sedan Napoleon framtvingat Sveriges krigsförklaring mot England den 17 november 1810 inträffade något av allt detta.

Kontinentalsystemet hade i Östersjön som annorstädes saboterats. Det har redan antytts, att det var av vital betydelse för England och dess flotta att vidmakthålla östersjöhandeln. Sveriges krig med England stannade — fränsett enstaka tillfälliga "miss-tag", såsom när en dansk kapare anfölls av Hero på svenskt vatten eller när Ranger förnaglade kanonerna på en svensk skonare — på papperet.

Den som under dessa politiskt ömtåliga och — kan man väl förmoda — med den tidens långsamma kommunikationer ofta förvirrade förhållanden lyckades bevara östersjöhandelns fortgång var amiralen sir James de Saumarez. Från samma flaggskepp som var Nelsons vid Trafalgar, *Victory*, ledde han de i Östersjön åren 1808—1812 opererande brittiska eskadrarna.

Saumarez hade då redan bakom sig en lysande bana som sjöofficer. Han hade varit löjtnant på *Victory* 1779—1781, deltagit i Rodney's batalj vid Saintes 1782, tjänstgjort som äldste fartygschef i slaget vid Nilen 1798, och hans ledning av sjöslaget vid Algeciras 1801 mot stor övermakt hade av själve lord Nelson förklarats som oöverträffad.

Under sina östersjöexpeditioner måste Saumarez spela dubbel-

rollen av sjökrigare och diplomat. Bådadera gjorde han på mästerligt sätt. Ett exempel på det förra är när de engelsk-svenska flottorna inneslöt den ryska i Baltischport 1808. Han erhöll också storkorset av svärdsorden kort före freden i Fredrikshamn.

Tryggandet av östersjöhandeln förutsatte konvojeri förbi Sundet och Bälten under skydd mot danska kapare och kanonbåtar. Engelsmännens samlings- och stödpunkter var Vinga Sand ("Hawke Roads"), Anholt, Sprogø i Stora Bält och Hanö. Anledningen till att Saumarez icke kunde repliera på någon svensk stadshamn var givetvis Sveriges anslutning till kontinentalsystemet och senare det formellt rådande krigstillståndet.

Hanö med sin närhet till land vid ett sund, där den svenska kustfarten passerade, lämpliga ankardjup i skydd av ön gör Saumarez val av just denna bas lättbegripligt. *Victory* anlände dit den 10 juni 1810. Saumarez kommenderade en eskader, vilken utom *Victory* räknade 18 linjeskepp, 5 fregatter och 22 mindre fartyg. Hur många fartyg ur eskadern, som detacherats mot Danmarks egna kuster, har inte stått att utröna.

Dåvarande löjtnanten på *Victory*, sedermera amiralen sir John Ross — ryktbar för sina arktiska expeditioner bl. a. för att finna nordvästpassagen — publicerade 1838 en biografi över Saumarez. Han ger här ett ögonvittnes skildringar av händelserna.

Stora förrådshus byggdes på Hanö. Ross detacherades som förbindelseofficer med myndigheterna i "Sölvitzborg" för att ordna amiralens korrespondens med Englands ombud och tillförseln av färsk proviant till eskadern.

Ross omtalar även, att en svensk sjöofficer vid namn Krusenstierna sändes för att muntligen med Saumarez avhandla sådant som inte kunde anförtros åt skrift. Denne officer var Mauritz Peter von Krusenstierna, vid denna tid konteramiral med en förtjänstfull bana som sjöofficer bakom sig. Han var född 1766 i Karlskrona och son till kommendörkaptenen Nils Graméen, gift med Johanna von Krusenstierna, vars namn Mauritz Peter vid adlandet 1801 fick antaga. Krusenstierna hade som löjtnant under 1780-talet gjort en långresa till Östasien, varifrån han återvände 1790. Han deltog i Viborgska gatloppet och i slaget vid Svensksund. Under kriget 1808—09 tjänstgjorde han som flaggkapten

Den engelska begravningsplatsen på Hanö från sydost. I bakgrunden synes Hanösund och Listerlandet. Foto Bengt Bengtsson 1960.

på flottan och måste därunder ha samarbetat med Saumarez vid företaget mot Baltischport.

I ett brev till Saumarez i juli 1810 uttrycker Krusenstierna sin tacksamhet över att ha fått samarbeta med Saumarez i angrepp mot "den gemensamme fienden" och sänder hälsningar till flera officerare i den engelska eskadern, bl. a. löjtnant Ross, vilken han för övrigt i ett senare brev omtalar med stor vänskap och rekommenderar till befordran.

Ross omtalar att man med Krusenstierna diskuterade en mera

Spår av husgrunder norr om begravningsplatsen, vars nordöstra hörn skymtar till höger. Jordlagret är här mycket tunt och kan inte ha tillåtit begravningar. Foto Bengt Bengtsson 1960.

skyddad hamn än det alltför öppna Hanösundet och att Krusenstierna rekommenderade "Matwick". Man rekognoscerade gemen- samt Matvik i Karlshamnsskärgården och fann hamnen säker och rymlig. Man ansåg också, att det vore omöjligt för någon annan än en mycket överlägsen styrka att taga eller skada fartyg, som sökt skydd i Matvik. Visserligen är Matviks inre hamn tämligen grund, men yttre redden har lämpligt djup och god ankargrund och ligger väl skyddad mot alla vindar utom sydvästliga. Inlop-

pen måste ha varit lätta att skydda eller bevaka för den tidens sjöstyrkor.

En av engelska amiralitetets första åtgärder våren 1810 var att sända en eskader till Östersjön under befäl av Sir Archibald Dickson på *Orion*. Han hade order att samla de i Karlskrona och Karlshamn liggande fartygen till en konvoj med rendez-vous vid Möen för gång genom Bälten och vidare till England via Anholt. En annan av sommarens konvojer bestod av 16 namngivna fartyg, samtliga lastade med hampa. Varans importör Isaac Solly hade anhållit om konvoj, en begäran som snabbt resulterade i en order den 5 juli från amiralitetet till Saumarez att säkra hemfärden för dessa skepp, som hade samlats vid Hanö.

En amiralitetsorder av den 21 mars 1811 omtalar hur konvojerna föregående år varit organiserade. Varannan vecka avgick en konvoj såväl från England som från Hanöbukten, som blev rendez-vousplats för alla västgående konvojer. Man skulle söka uppnå ett antal av minst 300 fartyg i varje konvoj. Svenska krigsfartyg hade ledsagat lastfartygen till Matvik, som i varje fall under senare delen av sommaren var mötesplatsen. Att de konvojerande engelska krigsfartygen höll till i själva Matvik framgår av en order av den 25 september 1810, då amiralitetet säger sig godkänna Saumarez förslag att låta *Plantagenet*, *Minotaurus* och *Africa* ligga kvar i Matvik till den 15 november, då den sista konvojen för året beräknades avsegla till England.

Konvojerna, som samlades vid Hanö, bestod av skepp under olika neutrala flaggor, som hade fraktlicenser av engelska regeringen. Fartygen var destinerade till St. Petersburg och alla möjliga östersjöhamnar med brittiska manufaktur- och kolonialvaror, och de återvände till Storbritannien med timmer, tjära, hampa, talg och andra produkter från Ryssland, Preussen och övriga östersjöländer. Så snart de samlats till ett antal av omkring 500 och vinden blev god, seglade de från Hanö under konvoj till Bälten, där en stark engelsk eskader alltid hölls för att skydda dem mot attacker från de danska kanonbåtarna. "The tyrannical decrees of Buonaparte were thus rendered null and void on this part of the continent", skriver Ross.

Konvojeringsen lyckades dock ej alltid väl. Danskarna gjorde en

skenmanöver mot Koster, dit Saumarez sände sina fregatter, medan han endast kvarlämnade en brigg till kofferdisternas skydd. Hela konvojen — med ett värde av 7 1/2 million riksdaler — föll i danskarnas händer den 9 juli.

Victory lättade ankar och lämnade Hanö den 12 oktober 1810. På vägen hem mot England med eskadern och en konvoj på över tusen fartyg hade Saumarez nöjet att låta eskortera Bernadotte, som var på väg mot Sverige som dess nye tronföljare, över Stora Bält den 14 oktober. Härvid kunde Saumarez även ge en ståtlig och synbar demonstration av Englands maritima styrka. *Victory*, omgiven av bland andra sex linjeskepp och sex fregatter och hela den väldiga konvojen, satte segel, lättade ankar och stod ut till havs inför Bernadottes ögon.

Under 1811 återvände Saumarez på *Victory* till Vinga den 2 maj och stannade där hela sommaren. Några linjeskepp sändes till Hanö för att fortsätta konvojeringen därifrån.

Saboterandet av kolonialsystemet och skenkriget mellan England och Sverige har rätt väl karakteriserats av Krusenstierna. Han säger sig intet veta om politik men finner Sveriges belägenhet högst egendomlig. Medan *vännerna* fransmännen och danskarna uttrycker sin vänskap med oförbehållsam iver genom att kapa och frånröva svenskarna deras handelsfartyg, låter *fienden*, engelsmännen, dem passera oantastade från den ena hamnen till den andra. Den svenska sjöfarten led ej hundradelen så mycket av fransmän och danskar, då de var i krig mot Sverige, som sedan de kallat sig vänner och allierade.

Men det kan förvisso vara på tiden att återvända till själva huvudtemat för denna skildring, begravningsplatsen på Hanö.

Begravningsplatsen är inte stor, den mäter cirka 25 meter i längd och 10 meter i bredd. Dess långsidor går i stort sett i nordlig riktning, och att döma av de långsträckta gravkullarna har liken lagts i norr-söder. I sydost stöter hörnet mot ett lodrätt parti av klippan, som fortsätter med en kam i nordlig riktning längs östra muren. Denna liksom övriga murar har skadats genom åverkan och ras men i stort sett behållit sin sträckning. I norr ansluter sig muren till ett jordfast stenblock.

Innanför muren är grästorvens yta veckad av långsträckta grav-

Kluona stenblock i närheten av begravningsplatsen. Dessa block kan vara rester av grunder till förrådshus, som den engelska eskadern lät uppföra på Hanö. Foto Bengt Bengtsson 1960.

kullar; hur många är svårt att säga, men troligen har 40 à 50 man begravts här. En sagesman till en tidning säger sig ha sett kantställda stenar vid gravarna, men vid vårt besök på platsen 1960 kunde vi inte finna några sådana. Omkring sekelskiftet 1900 skall det ha funnits en trätavla på en av gravarna med namnet Thomas Walton inskuret. Den skulle ha rivits bort av en berusad dräng och förkommit.

Ett kors av utvalda, blankslipade stenar har lagts ett stycke in-

nanför södra murens mitt. Det är dock av sent ursprung; det lades omkring 1950 av en folkskollärare på ön för att markera platsens helgd.

Enligt traditionen på Hanö inrymmer den inhägnade platsen gravar endast för officerare, medan manskapet skulle ha jordats ett stycke längre ner på sluttningen. Av flera skäl är detta föga troligt. De stensättningar, som finns i närheten, härrör antingen från de byggnader, som enligt Ross uppfördes här, eller från lekande barns eller sommargästers förströelser. En i det närmaste kvadratisk stengrund, mätande $6,30 \times 6,80$ m, är bevarad omkring femtio meter norr om inhägnaden. Stenarna är relativt små och kan knappast ha bildat grund för en stenbyggnad, däremot troligen för ett timrat hus. Just här börjar också klippan alltmera komma i dagen, och begravningar torde även för 150 år sedan ha varit en omöjlighet.

Att man dock skilde på officerare och manskap — men ej på det sätt som traditionen vill berätta — kan utläsas ur en notis i kyrkoboken för Mjällby socken, som även omfattar Hanö: "År 1810 Juli 31 dödde lieutenanten på Kong. Engelska Örlogsskeppet Formidable Thomas West Cope af lungсот, begrafwen 2 Augusti, 22 år gammal." Det vill alltså synas, som om avlidna officerare — West Cope var antagligen den ende — inte jordats på Hanö. Begravningsplatsen är sålunda begränsad till det inhägnade området.

Ross omtalar emellertid stenhus, som Saumarez lät uppföra. Graniten kunde lätt huggas ut ur klippan, och på åtskilliga ställen påträffar man spår efter sådana arbeten, även stenblock, som med kilar sprängts loss ur berget men som av någon anledning fått ligga på platsen. Dessa stenarbeten har möjligen kunnat ske i samband med fyrbygge, men man frågar sig, varför man i så fall behövde gå tvåhundra meter åt norr för att hugga sten, när sådan fanns att få på varje kvadratmeter. Däremot kan man mycket väl tänka sig att man för uppförande av fyren och dess byggnader använde de av engelsmännen kvarlämnade byggnadernas stenmaterial, vilket skulle förklara den nästan totala avsaknaden av för sådant ändamål användbar sten i närheten av gravplatsen. Att dennas inhägnad i stort sett skonats, är inte ägnat att förvåna.

Utan tvivel innehåller engelska amiralitetets arkiv åtskilligt som kan sprida ytterligare ljus över de engelska konvojernas och krigsfartygens seglatser över Hanöbukten. Denna vår lilla skiss har emellertid inga anspråk på sjökrigshistorisk fullständighet. Den har endast velat ge bakgrunden till gravkullarna inom den låga gråstensmuren på Hanö.

Litteratur:

- J. Erikson, Hanö. En bio-geografisk skiss. Sveriges natur 21:63, 1930.
- K. Fenwick, H.M.S. Victory. Cassel & Company Ltd. London 1959.
- E. Hildebrand, Sveriges historia, 9. Stockholm 1910.
- K. Jungersen, Danmarks Søkrigshistorie. København 1945.
- A. T. Mahan, Types of Naval Officers. Sampson Low, Marston & Company Ltd. London 1902.
- A. Munthe & G. Unger, Sjömaktens inflytande på Sveriges historia, III, 1700—1927. Marinlitteraturföreningen Nr 32. Stockholm 1929.
- J. Ross, Memoirs and correspondence of admiral lord de Saumarez, II. Richard Bentley. London 1838.